

Bijzondere maskers van de Kifwebe

Een interessante ontwikkeling bij de Luba is het ontstaan van de zoömorfe Kifwebe-maskers en de Kifwebe-maskers met een wit, geïdealiseerd vrouwengezicht.

In het voorjaarsnummer van Tribale kunst 2018 heb ik u wat verteld over de Kifwebe-maskers van de Songye en de Luba. Nu iets over de twee eerstgenoemde type maskers.

Kifwebe of eigenlijk Bwadi ka Kifwebe is een geheim genootschap dat zowel bij de Songye als bij de Luba bestaat. De maskers die door dit genootschap worden gebruikt, kenmerken zich door de evenwijdige groeven of strepen op het masker.

Wikimedia: Uwe Dederling, bewerking André Smit

De Democratische Republiek Congo met groen het leefgebied van de Songye en bruin dat van de Luba.

In het artikel van het voorjaarsnummer van 2018 worden drie type maskers onderscheiden: Het mannelijke (mulume), het vrouwelijke (mukashi) en het Fetisj- of hut-masker. De maskers waarover dit artikel gaat, kunnen niet in deze typering geplaatst worden.

De ontdekking van 'Mijnheer' de Uil en de mooie Madeleine

In de jaren zestig werden er in het grensgebied van de Luba met de Songye, maskerdansen opgevoerd met een rechthoekige type masker, gebaseerd op het bekende gestreepte Kifwebe-type, maar dan gecombineerd met dierlijke details, zoals bijvoorbeeld een snavel en/of uilenogen of dierenhoorns of een apengezicht. Ook ontstond er een maskertype met een wit vrouwengezicht, dat 'La belle Madeleine' of 'Magdalena' werd genoemd. De eerste maskers van deze nieuwe typen werden eind jaren zestig ter plaatse verzameld. Sommige maskers hadden een patina dat wees op

Kifwebe-masker met kenmerkende strepen.

Bron: Museo Afro Brasil Sao Paulo, autor Saiko.

een gebruik van minstens 20 jaar. Deze 'nieuwe' maskers kwamen met name vanaf de zeventiger/tachtiger jaren op de westerse markt. Kijken we op de website guyvanrijn.com dan zien we daar onder nr. AO-0030921 een 30 cm groot vrouwengezicht, dat verzameld zou zijn tussen 1950 en 1955. Dit masker was aanvankelijk opgenomen in een Belgische koloniale collectie, daarna in een Nederlandse collectie tot 2007. De huidige verblijfplaats is mij niet bekend. Misschien was dit wel het eerste verzamelde masker van dit type.

De zoömorfe maskers

Aanvankelijk zijn het de klassieke rechthoekige, wit-gestreepte Kifwebe-maskers, waarop dierlijke accenten zijn aangebracht. Dit kan zijn in de vorm van hoorns op het masker, ronde uilenogen, een vogelsnavel in plaats van een neus of een aapachtige mond. Een van de oudste exemplaren is een reeds vòòr 1920 verzameld masker met hoorns.

Zoömorf masker in de vorm van een uil

U ziet met name de rande ogen en de scherpe snavel van dit nachtdier; de korte uitsteeksels zullen de oren zijn. De Kifwebe-strepen zijn op dit masker duidelijk te zien. Deze strepen zijn waarschijnlijk in het blanke hout gesneden nadat het eerst bruin, resp. donkerbruin was gekleurd en voorzien was van witte accenten: de oogbollen en streepjes onder de ogen. De zijkant van het masker heeft vele gaatjes voor het bevestigen van het kostuum en aan de onderkant twee. Het door Mestach (2007) beschreven uilenmasker werd als een zeer boosaardig masker beschouwd: als het door het dorp gaat, mag u het vooral niet uitlaten, want dat komt u op een boete te staan. Of dat ook geldt voor dit masker, durf ik niet te zeggen. Dit masker heeft een wat meer langwerpige, dan een doos-vorm. De doosvorm is met name typerend voor het grensgebied van de Oostelijke Songye met de Luba. Het is dus niet uit te sluiten dat dit masker wat verder uit het gebied van de Oostelijke Songye afkomstig is.

Luba/Songye zoömorf masker in de vorm van een uil (hxbxd 39x18x14 cm).
Collectie de heer en mevrouw Raedts-Thomassen. Foto Ton Hartjens.

Deze maskers met dierlijke elementen evolueren tenslotte in een dierenkop, zo naturalistisch dat alleen de polychromie en de houtsoort (Mwongo, *Julbernardia globiflora*) hen op enigerlei wijze in verband brengen met de Kifwebe-maskers. De verschillende vormen van dierlijke maskers zijn deels een ontwikkeling in de tijd, maar vloeien ook voort uit plaatselijke, verschillende ontwikkelingen. De meest naturalistische zoömorf maskers, die vrijwel in niets meer lijken op het klassieke Kifwebe-masker, komen met name van de stammen uit het zuiden, zoals de Kunda, de Zela en ook de Luba-Hemba, stammen die veel gewoonten van de Luba hebben overgenomen. Marc Felix (1992) geeft aan dat deze zoömorf maskers mogelijk clan-symbolen zijn die verwijzen naar totemdieren, die geassocieerd worden met bepaalde Luba-clans.

Mestach heeft in 2007 in Brussel tijdens de Bruneaf een prachtige tentoonstelling gehouden met stukken uit zijn collectie. In de bijbehorende catalogus presenteert hij een mannelijk zeer boosaardig uilenmasker dat soms door het dorp gaat. Van eenieder die dat masker uitlacht, zal de mond open blijven staan tot het moment dat hij een boete van een geit heeft betaald. Dit masker heeft dus nogal wat macht. Het lijkt zeker niet de folklore te zijn die o.a. door François Neyt in zijn artikel uit 1993 vermeld wordt als reden voor de huidige dansen met Kifwebe-maskers.

Mestach presenteert in zijn catalogus ook een Kifwebe-masker met verticale dierenhoorns erop (ill 081 daar), maar zonder de Kifwebe-strepen. Hij schrijft dit toe aan de Luba/Songye en zegt dat dit masker door de Songye uit het Sentyery territorium (Lubao) werd gebruikt bij jachtriten, voor men op jacht ging. Dit uitzonderlijke masker heeft een heel eigen gebruik – tijdens de rite kreeg het stokslagen -, dat wij waarschijnlijk niet normatief mogen nemen voor de zoömorf maskers.

De antropomorfe maskers met een geïdealiseerd vrouwengezicht

Het masker-type met het witte, geïdealiseerde gezicht, de mooie Madeleine, zou een blanke, Belgische non voorstellen, die de maitresse zou zijn geweest van een chieft, genaamd Ngoy. Wanneer deze non leefde is niet duidelijk; als vroegste schatting wordt 1930 opgegeven, als laatste 1950. Het masker wordt ook wel Mama Maria genoemd, de Maagd Maria. Het zijn geïdealiseerde vrouwen, vergelijkbaar met de vrouwenmaskers elders, die de geest van een mooie, vruchtbare of belangrijke overleden vrouw voorstellen. Denk bijvoorbeeld aan het Pwo-masker van de Chokwe.

Het Madeleine masker treedt op samen met één of meerdere zoömorf maskers, iets wat ook voorkomt bij de Tabwa en andere groepen ten oosten van het Moero- of Mwerumeer, die nauw gelieerd zijn met de Luba.

François Neyt zegt in zijn artikel hierover het volgende. ‘Er bestaan bij de Tabwa een groot buffelmasker en een houten, antropomorf masker. Beide hebben samen opgetreden.’ (NB Van het laatste maskertype zijn er overigens slechts twee bekend. Een daarvan is op 10 april 2018 geveild door Christie’s Parijs, waarbij de taxatiewaarde dermate afschrikwekkend was dat deze niet werd vermeld. Uiteindelijk is het masker verkocht voor €2.913.750!!).

Het antropomorfe masker zou een vrouwelijke voorouder voorstellen. Deze maskers werden vermoedelijk door de Tabwa gebruikt voor dansen ter herinnering aan seksuele losbandigheid en bestiale uitspattingen van de eerste mensen [de eerste voorouders], die copuleerden met buffels. Het kan ook zijn dat deze maskers gebruikt werden tijdens vruchtbaarheidsceremonies, vooral bij de geboorte van een tweeling. Over een dergelijk gebruik van het mooie Madeleine masker bij de Luba is mij niets bekend.

Overigens wordt in de toelichting van Christie’s bij het vrouwelijke

De mooie Madeleine, Luba Kifwebe-masker

Luba Kifwebe-masker, de mooie Madeleine of Magdalena of Mama Maria, de Maagd Maria (hxb, zonder veren, 38x19 cm).

De typerende strepen van een Kifwebe-masker zijn hier verdwenen, wel zien we nog min of meer de vierhoekige doosvorm van het masker. Gezien de vorm van dit specifieke masker hoeft er naar mijn mening nauwelijks aan getwijfeld te worden of dit masker een non met een kap voorstelt, de mooie Madeleine of Magdalena, mogelijk in de rol van de voor de Luba 'ideale' vrouw, de ziel van een mooie, vruchtbare en/of machtige vrouw.

Wit staat voor reinheid en zuiverheid. Opvallend detail zijn de rood gemaakte lippen. Ik vraag me af of dit verwijst naar lippenstift.

Het masker is zo'n 25 jaar geleden door de galerie Kathy van de Pas en Steven van de Raadt African Art verkocht en bevindt zich sindsdien in de collectie van de huidige eigenaar, een Nederlandse privé-verzamelaar. Deze stelde ook de foto beschikbaar.

Tabwa-masker gezegd dat het een mooie, beschaafde vrouw voorstelt, een mythische cultuurheldin, een clanstichtster of een belangrijke voorouder en dat het ongetwijfeld met de vruchtbaarheid van de vrouw en het veld te maken had. Dat het gebruikt werd om de orde in de maatschappij te handhaven en ongedisciplineerde kinderen te straffen. Hier wordt aan toegevoegd dat het gebruik waarschijnlijk in de loop der generaties is geëvolueerd. Een wat minder prozaïsch gebruik dan Neyt vermeldt. Dit verschil in gebruik hoeft niet persé tegenstrijdig te zijn, maar is mogelijk het gevolg van verschillende tijdsperiodes.

Bijzonder is dat Neyt tevens melding maakt van het vanaf 1974 opduiken van enkele antropomorfe gelaatsmaskers. Het gezicht ervan is opgebouwd uit glazen kralen, die op raffiaweefsel of een

dierenhuid zijn genaaid; de vorm van het afgebeelde gezicht (vooral de grote ronde ogen) deed denken aan een uil, een nachtvogel, verbonden met hekserij. Op het gezicht zien we spiraalmotieven. Deze maskers zijn vermoedelijk ook afkomstig van de Tabwa. Het spiraalpatroon (dus niet de uil) verwijst naar een aardgeest, die de mensen bijstand bood in tijden van tegenspoed als gevolg van het koloniale bewind. Ook hier is dus, net als bij de Luba, sprake van het ontstaan van een nieuwe maskervorm, die men zou kunnen interpreteren zowel als een mensengezicht of als een uilengezicht.

Baba na Mama

Het Madeleine masker wordt volgens Felix (2003) tegenwoordig ook gebruikt door een soort sekse, genaamd Baba na Mama, waarvan de centraal vereerde

Luba Kifwebe-masker in de vorm van een aap

Een zoömorf Luba-masker in de vorm van een aap (hxbxd 38x22x16 cm). Steven van de Raadt heeft dit masker beschreven als een Dryan aap (*Cercopithecus dryas*) ook bekend als Salonga of ntolu aap. Deze apensoort komt alleen voor op de linkeroever van de Congo/Lualaba rivier en er resteren van deze soort niet meer dan zo'n 200 stuks. De overheersende kleuren van dit masker zijn wit en zwart: een zwart driehoekig gezicht met een (oorspronkelijk) witte omlijsting van kaolien klei, waarvan kennelijk veel pigment is verdwenen zodat de kleur van het gebruikte hout is gaan overheersen. Dat zwart en wit komt inderdaad aardig overeen met het zwarte met wit omlijste gezicht van de Dryan aap. Opvallend zijn de dreigende wenkbrauwen van een mij niet bekende bontsoort (de Dryan aap?); de strepen van het typerende Kifwebe-maskers ontbreken, of we moeten de naar achteren gekamde hoofdharen en de snorharen als zodanig beschouwen.

Of het masker inderdaad een Dryan aap voorstelt, is overigens voor mij nog de vraag. Deze aapsoort woont ten noorden van de Luba of van door de Luba beïnvloede volkeren in het Lomami National Park.

Is het een andere aapsoort, of misschien toch een mens? Is het mogelijk Katoyo, een 'verfoeide outsider' bekend van de Luunda of Lunda

sprekers, zoals de Tsjokwe en de Luena (Felix 2003 p 83/84), en dus mogelijk uit het gebied van de Lomotwa?

Felix bespreekt in zijn boek (2003) ook dierenmaskers, waaronder een tweetal aapmaskers. Hij heeft het ook over een masker dat hij geneigd was Katoyo te noemen. Volgens Felix zijn deze maskers in of na 1998 naar Brussel gekomen, waarvan hij er één, eveneens overheersend wit, een bavianmasker noemde, omdat er apenbont op het voorhoofd was bevestigd. De maskers waren verzameld bij het (eerst door de Luba en later ook door de Lunda beïnvloede) Lomotwa volk. Dit volk woont ten

oosten van de Lualaba rivier, dus op de rechteroever. Ook in de catalogus van Mestach (2007) wordt een zeer fraai, maar behoorlijk schematisch, zwart/witachtig aapmasker met horizontale Kifwebe strepen afgebeeld. Mestach schrijft dit als 'meer dan waarschijnlijk' toe aan de Zuidelijke Luba. Dus ook uit dat gebied zijn aapmaskers bekend.

Dit masker bevindt zich thans (mei 2018) in de collectie/voorraad van de galerie Kathy van de Pas en Steven van de Raadt African Art.

figuur de Maagd Maria is. Het lijkt erop dat dit masker in dit geval de Maagd Maria belichaamt en op die manier een soort bewegend en vereerd 'kerkbeeld' is geworden. Het gebruik van christelijke symbolen op Kifwebe-maskers is bekend. In 'Beauty and the Beasts' van Felix (2003) wordt een kleine afbeelding getoond van het hoofd van een bebaarde Christus op een Kifwebe-masker, duidelijk ontleend aan een westers crucifix. Mogelijk was ook dit masker in gebruik bij genoemde sekte.

Prijs en kwaliteit

Over de kwaliteit en prijs van dit type maskers kan ik niet veel zeggen. Ik denk dat beide zoals gebruikelijk sterk kunnen variëren en dat de prijs ook afhankelijk zal zijn van het gebruikspatina op het masker.

Positief is beslist dat de gerenommeerde verzamelaar Willy Mestach een drietal grote zoömorfe maskers in zijn bezit had (plus mogelijk een miniatuurmaskertje), die wellicht een behoorlijke waarde vertegenwoordigen.

Veel, echt fraaie, relatief oude maskers met een goed patina zijn er nog niet geveild. Raadpleging van de website guyvanrijn.com leverde het volgende op: Sotheby's heeft nooit een zoömorf of antropomorf Kifwebe-masker geveild. Christie's heeft ook nooit een zoömorf Kifwebe-masker geveild en slechts een keer een mooie Madeleine (op 29 mei 2001 in Amsterdam). Over dit masker kreeg ik van een bevriende relatie de volgende informatie: dit masker was al op 23-10-1991 bij Campo te Antwerpen ter veiling aangeboden met een taxatie van Bfr 200.000 - 220.000; omgerekend naar guldens zo rond de f10.000 - f11.000. Het is toen niet verkocht. Daarna is het bij Christies aangeboden en verkocht voor f880 (inclusief koperspremie). Een reuze tegenvaller voor de verkoper mag ik aannemen.

Zemanek heeft zes zoömorfe maskers geveild. Twee maskers, een dier met hoorns en een vogel, zijn pas onlangs (op 10 maart 2018) geveild. Het dier met hoorns was getaxeerd op €800 - €1.200

en verkocht voor het startbod van €800 (+veilingkosten). De vogel was getaxeerd op €3.000 - €6.000, maar is niet verkocht. De andere vier zoömorfe maskers zijn al geveild in 2008 en 2009 en brachten, voor zover ze verkocht werden (een bleef onverkocht) prijzen op in de orde van €450 - €800. Deze prijzen zijn eigenlijk van te lang geleden en zeggen weinig over de huidige prijzen.

Veilinggebouw de Zwaan veilde op 9 april 2018 een dierenmasker met uilenogen, dat getaxeerd werd op €400 - €600. De veilingopbrengst was €300.

Dankwoord

Tot slot wil ik mijn dank uitspreken aan Steven van de Raadt en Kathy van de Pas van de galerie African Art in Rotterdam, die mij gewezen hebben op deze belangrijke ontwikkelingen. Ook waren zij bereid een foto en toelichting beschikbaar te stellen van hun voorradige aapmasker en vonden zij een verzamelaar bereid mij een foto van de mooie Madeleine ter beschikking te stellen en ook daar een toelichting op te geven. Ook dank ik deze verzamelaar en de verzamelaar van het uilenmasker hartelijk voor hun bereidheid een foto beschikbaar te stellen. Tenslotte mijn welgemeende dank aan de liefhebber, die mij kon helpen aan een scan van de voor mij essentiële pagina's uit het boek van Felix Marc uit 1992, genaamd 'Luba ZOO', en de info over de in Amsterdam geveilde mooie Madeleine. d.broer@onsnet.nu

Bronnen:

- Felix, M. L. (1992). *Luba ZOO: Kifwebe and other striped masks*. Brussels: Zaire Basin Art History Research Center.
- Felix, M. L. (2003). *Beauty and the Beasts, Kifwebe and animal masks of the Songye, Luba and related peoples: from the collection of Steward J. Warkow*. Tenafly.: S.M.A. African Art Museum.
- Mestach, J.W. (2007). *L'Intelligence des Formes*. Bruxelles; Bruneaf.
- Neyt, F. (1993). Het zuidoosten van Zaïre: Luba-, Hemba- en Tabwa-maskers in F. Herreman en C. Petrides (red). *Het gelaat der geesten. Maskers uit het Zaïrebekken*. Antwerpen: Snoeck-Ducaju & Zoon.

Degele, een helmmasker van de Senufo

Mijn man en ik zijn in 1990 begonnen met het verzamelen van Afrikaanse kunst. Met de collectie waren we een aantal jaren op weg en zoals het vele beginnende verzamelaars vergaat, hadden we inmiddels vele voor de handel gemaakte stukken in huis gehaald. In een vochtige omgeving zouden er bij wijze van spreken jonge twijgen uit kunnen ontspruiten.

Gelukkig kregen we kennis aan een aantal ervaren verzamelaars die ons hun eerlijke mening gaven over de bijeengesprokkelde waren. Daarna, U kent dat wel, wilden we zo spoedig mogelijk van deze miskleunen af en besloten we een kraam te huren op een verzamemarkt in de Rijnhal te Arnhem om te proberen het een en ander af te stoten. Het was geen groot succes. Ik herinner me dat onze zoon, die op een deel van de kraam stripboeken stond te verkopen, meer geld in het laatje bracht.

Vrijwel aan het einde van de markt verscheen er een ouder echtpaar voor onze kraam dat de collectie aandachtig bestudeerde. Na enige tijd sprak de man de legendarische woorden: 'Heeft u thuis nog wat beters?'

Om kort te gaan, dit was de start van een jarenlange vriendschap met dit echtpaar uit Velp. Uit hun uitgebreide collectie hebben wij regelmatig mogen putten.

Helaas zijn ze niet meer onder ons.

Bij een van onze bezoeken werd dit prachtige object ons gegund, een Senufo-helmmasker, door de stam Degele genoemd.

Een Senufo Degele Kuumo helmmasker is een zeldzaam type masker. Het eerste paar bracht Maesen in 1939 naar Europa. Daarna kwamen ze, vooral in de jaren 50, in westelijke collecties terecht. In een

beperkt gebied rond Korhogo (Ivoorkust) vonden ze hun oorsprong. Het machtige Poro Genootschap zwaaide er de scepter.

Deze maskers treden paarsgewijs op, mannelijk en vrouwelijk. Ze paraderen, gevolgd door veel mensen, rond het dorp.

Het op de achterpagina afgebeelde exemplaar met bovenop een mannelijk antropomorfe figuur meet 85 cm, heeft een ringvormig lichaam zonder armen en in verhouding korte benen. Exemplaren zonder benen komen ook voor. In de helm is een grote, rechthoekige kijkopening gemaakt. Het hoofd met de drie kammen, vooruitstekende mond en uitstaande oren is traditioneel bij de Senufo. De ringvormige opbouw van het lichaam zou een verwijzing zijn naar de met touw samengebonden bundel textiel die tijdens herdenkingsplechtigheden het lichaam van de dode vervangt.

De maskers spelen een rol als beschermers bij de initiatie ceremonies. Ook treden ze op bij collectieve dodenfeesten (kuumo) om de belangrijkste oudsten te gedenken die tijdens de recente jaren zijn gestorven.

De maker is een kunstenaar geweest met grote vaardigheden. Het mooie lichtbruine patina is ontstaan door optredens en verzorging. We genieten er nog elke dag van.

klaskedijk@gmail.com

Bronnen

Hahner-Herzog, I & Kecskesy, M & Laszio, V. (1997). *Das zweite Gesicht. Masken aus der Sammlung Barbier-Mueller*. München: Prestel Verlag

Grootaers, J.L. & Eisenburger, I (2002). *Vormen van verwondering deel I*. Berg en Dal: Afrika Museum

Gottschalk, B. (2002). *Senufo. Massa und die Statuen des Poro*. Düsseldorf : Gottschalk.